

connexions

L'economia feminista en un món postpandèmic

vista prèvia >

La pandèmia de la Covid-19 va caggar la vida de tothom, i va possibilitar que emergís un debat públic sobre la necessitat de posar en valor qüestions que el sistema econòmic havia menystingut, com les cures. La recuperació postpandèmica, lluny de replantejar el sistema, sembla que manté els mateixos tics previs a l'esclat. Hi ha, però, alternatives? L'economia feminista presenta un model lligat al sosteniment de la vida que permet albirar un altre futur possible.

Sandra Ezquerra

Directora de la Càtedra Dones, Desenvolupament i Cultures de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

@SEzquerra

Algunes reflexions inicials

La pandèmia de la Covid-19 va brindar nombroses oportunitats de reflexionar sobre com ens organitzem col·lectivament com a societat: com ens relacionem les unes amb els altres; com tenim cura de les persones que necessiten suport; com prioritzem la provisió de benestar com a tret característic de les nostres comunitats; i com tot això es veu reflectit a les polítiques públiques. Si bé en alguns moments semblava que s'obria una finestra d'oportunitat per revisar les lògiques sobre les que s'erigeix el nostre edifici socioeconòmic, tres anys més tard de tancar-nos a casa per fer front a una pandèmia que va deixar milions de morts arreu del món posant contra les cordes els serveis públics, hem d'admetre que seguim instal·lats en el paradigma pre-pandèmic: el del creixement econòmic sense finalitat ni sentit clars; el paradigma de la competitivitat i el paradigma de la viabilitat econòmica com a única font de legitimitat per a l'avenç de possibles alternatives. La pandèmia global va ser molt més que una crisi de salut pública: va constituir un aprofundiment sense precedents de

la crisi de les cures en què portàvem anys instal·lades i va posar de manifest que, com a comunitat política, no som capaços de garantir la cura, el benestar i la vida d'amplis sectors de la nostra societat, i ni tan sols de posar-los al centre de les nostres prioritats.

En aquest sentit, es fa més necessari que mai canviar de paradigma i avançar en l'economia feminista. M'agrada pensar que aquest paradigma feminista va molt més enllà de denunciar les desigualtats imperants entre homes i dones o de proposar rols de gènere més equitatius i més lliures. Si bé aquests dos elements del feminisme són sens dubte fonamentals, el feminisme constitueix una veritable alternativa civilitzadora a les lògiques imperants. El feminisme capgira prioritats, interroga axiomes aparentment immutables i ofereix escenaris emancipadors; també reconeix, en moltes de les seves mirades, que la consecució d'aquesta alternativa no és possible en el marc actual del que és desitjable, de les veritats que hem heretat com a absolutes, dels límits del que és possible. El feminisme ens ensenya tots aquests

camins alternatius i ens convida a transitar-los. L'economia feminista, al seu torn, ens ajuda a identificar les dimensions materials tant de nous horitzons com de les rutes, les eines i les estratègies per arribar-hi; ens convida a imaginar-nos altres vides; i ens insta a mobilitzar la creativitat, la imaginació i la valentia necessàries per construir altres presents i altres futurs.

En aquest text reflexiono sobre els principals axiomes sobre els que s'ha construït el pensament politicoeconòmic contemporani per contraposar l'esmena a la totalitat que hi fa l'economia feminista. Suggerixo que l'economia feminista constitueix una alternativa civilitzadora perquè posa en qüestió els fonaments sobre els que es construeix el sistema socioeconòmic capitalista i té com a fita provocar canvis estructurals que són inassolibles sota l'ordenament econòmic, polític, social i cultural actual.

Els pares fundadors de la ciència econòmica

La mirada de la ciència econòmica contemporània ha estat caracterit-

La mirada de la ciència econòmica contemporània ha estat caracteritzada des del seu naixement per una atenció exclusiva en l'esfera mercantil i en els intercanvis monetaris

zada des del seu naixement per una atenció exclusiva en l'esfera mercantil i en els intercanvis monetaris, obviant, d'aquesta manera, totes aquelles tasques que garanteixen la provisió de benestar, el sosteniment de la vida i la reproducció del sistema econòmic. Una de les cites més cèlebres del pare del liberalisme, Adam Smith (1723-1790), n'és una excel·lent il·lustració. A *La riquesa de les Nacions*, publicat al 1776, Smith defensa: «No és de la benevolència del carnisser, del cerveser o del forner que esperem el nostre sopar, sinó de la seva atenció als seus propis interessos».

Aquesta afirmació és compatible amb la premissa de l'obra d'Smith, consistent en la concepció del món econòmic com un agregat d'individus que, mitjançant la cerca del seu propi benefici, contribueixen al bé general. Aquest axioma ha estat adoptat per generacions d'economistes i altres científics socials i continua, en l'actualitat, constituint un dels principals fonaments tant de la ciència econòmica com de les polítiques públiques.

Tanmateix, des d'una perspectiva feminista, esdevé necessari preguntar

a Smith en particular i a l'economia liberal —i a la neoliberal— en general, quina benevolència i altruisme han estat històricament imprescindibles perquè milions de carnisseres, cerveseres i fornerees estiguessin en disposició de presentar-se al mercat cada dia per, mitjançant un intercanvi econòmic, treballar per atendre les necessitats d'altres persones. Qui preparava el seu sopar a casa? Qui rentava la seva roba? Qui tenia cura d'ells quan estaven malalts? Qui tenia cura dels seus fills i filles? Qui els consolava quan necessitaven confort? Aquestes són algunes de les preguntes que llança Katrine Marçal (1983) al seu llibre *Qui cuinava el sopar d'Adam Smith?*,¹ en el que explica que Adam Smith no es va casar mai i sempre va viure amb la seva mare, la qual, dedueix Marçal sense perill de dir cap estupidesa, es va encarregar de cobrir les necessitats de cura físiques i emocionals d'Smith mentre ell es dedicava a escriure grans obres i esdevenir un dels grans referents de les ciències socials contemporànies.

I és que defensar que l'entramat socioeconòmic es manté en funcio-

nament gràcies a l'existència de milions d'individus que, de manera racional i calculadora, intercanvien béns i serveis en el mercat, no només obvia que la racionalitat i el càlcul econòmic sovint es veuen complementats, contrarestats o fins i tot invalidats per principis de solidaritat i altruisme en el propi mercat, sinó que sense tots els treballs realitzats històricament de manera gratuïta i invisibilitzada per les dones en l'àmbit de la llar i la comunitat per tenir cura de les seves famílies, no només no hi hauria sistema econòmic sinó tampoc Adam Smith. Joan Subirats (1951) i César Rendueles (1975) ho expressen de manera molt clara quan conclouen que si les mares i els pares es preguntessin si «prefereixen» llevar-se en plena matinada a donar el biberó a les seves criatures o quin benefici en treuen, milions de bebès es moririen de gana.² Les persones ens movem per molts motius, entre els quals els afectes, la lleialtat, l'empatia i la solidaritat no són menors. Que els economistes no hagin esbrinat la manera d'introduir-los a les fórmules i receptes no

1 MARÇAL, *Qui cuinava el sopar d'Adam Smith?*

2 SUBIRATS; RENDUELES, *Los (bienes) comunes ¿Oportunidad o espejismo?*

Marx sembla únicament interessat en el treball generador de valor —de canvi— i demostra una inquietant incomprensió de l'íntima vinculació existent entre el treball productiu i el treball reproductiu

significa que no siguin essencials per entendre com funciona el món. I, sobretot, per fer-lo funcionar.

Un altre autor ineludible del pensament econòmic contemporani ha estat Karl Marx (1818-1883). La teoria marxista és en molts aspectes l'antítesi del liberalisme d'Adam Smith. Marx trenca amb la noció del mercat com una esfera en equilibri i resultant de les accions i decisions de milions d'individus cercant el seu propi interès, i caracteritza l'evolució de la història com a producte de lluites socials, on la classe dominant explota la classe subordinada i aquesta darrera es rebel·la per assolir la seva emancipació. És aquesta lluita la que, en darrera instància, funciona com a motor de la història. Així, per a Marx, el mercat es construeix a partir de relacions de poder, inherentment explotadores, i la cerca de benefici per part de la burgesia passa per l'empobriment del proletariat. Si bé l'obra de Marx marca un abans i un després en la concepció del mercat capitalista com un espai intrínsecament generador de desigualtats socials, la seva atenció a l'existència de relacions de poder més enllà de les de classe, així com a la importància

de les tasques reproductives que es donen fora del mercat i que, alhora, el fan possible, és gairebé inexistent. Marx sembla únicament interessat en el treball generador de valor —de canvi— i demostra una inquietant incomprensió de l'íntima vinculació existent entre el treball productiu i el treball reproductiu; entre el que passa a les fàbriques i el que passa a les llars; en les relacions de gènere com a ordenadores i alhora garants de les relacions capitalistes. D'aquesta manera, afirma:

*«Per produir una mercaderia se li ha de destinar una certa quantitat de treball [...]. I dic no només treball sinó treball social. Un home [sic] que produeix un article per al seu ús immediat, per consumir-lo ell mateix, crea un producte, però no una mercaderia. En tant que productor autosostenible res té a veure amb la societat».*³

Per a Marx, el treball digne d'analitzar i valorar és aquell que produeix mercaderies que seran intercanviades en el mercat, generant, d'aquesta manera, intercanvi econòmic, salaris i beneficis, així com relacions

d'explotació. Totes aquelles activitats realitzades per les dones de manera invisible fora de l'esfera productiva que garanteixen que tant proletariat com burgesos continuïn cada dia fent avançar la història res té a veure amb l'anàlisi econòmica ni amb la lluita obrera. I sembla ser que tampoc amb el marxisme clàssic.

Un tercer autor en el que val la pena detenir-se és John M. Keynes (1883-1946). En termes generals, i sense filar gaire prim, podríem afirmar que la visió econòmica de Keynes es troba en algun punt entremig entre Smith i Marx. En cap cas rebutja les bondats del lliure mercat però teoritzava, en un context de profunda crisi econòmica als anys 1930 que sovint és necessari que l'estat intervingui en el funcionament de l'economia mitjançant la injecció de recursos públics per generar llocs de feina, fer créixer el consum i, d'aquesta manera, restaurar l'equilibri de l'economia de mercat. Així doncs, no gaire allunyat de l'economista hongarès Karl Polanyi (1886-1964),⁴ Keynes qüestiona la creença que

3 MARX, *Salario, precio y ganancia*.

4 POLANYI, *La gran transformación. Crítica del liberalismo económico*.

Les llars havien estat un espai social en el que conviuen de manera relativament natural activitats orientades a l'intercanvi en el mercat i activitats per al sosteniment de la vida

el mercat es pot autocorregir de manera inherent i defensa la participació dels poders públics en la seva regulació per evitar l'empobriment de les majories socials. El *New Deal* de Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) o el Pla Marshall de Harry Truman (1884-1972) en van ser bons exemples. Dit això, Keynes comet el mateix pecat que els seus predecessors i se centra exclusivament en l'economia monetària i coneguda com a productiva.⁵ També ignora les desigualtats de gènere i el fet que aquestes poden ser funcionals a l'operativitat del mercat. En una de les seves obres més conegudes, *Teoria general de l'ocupació, l'interès i els diners*, mentre que les paraules «capital», «diners» i «homes» hi surten mencionades 339, 343 i 48 vegades respectivament, la paraula «famílies» hi surt cinc, la paraula «treball domèstic» no hi surt cap, la paraula «treball reproductiu» tampoc i la paraula «dones» hi surt només un cop i per referir-se a la reina Isabel II del Regne Unit. En definitiva, Keynes reproduïx l'estrabisme androcèntric que caracteritza la teoria econòmica

5 KEYNES, *Teoria general de l'ocupació, el interès i el diners*.

no només abans d'ell sinó també després.

La separació de la reproducció i la producció

El que tenen en comú aquests tres protagonistes del pensament econòmic contemporani és que obvien que amb el naixement del sistema capitalista es produeix una separació fictícia de les esferes reproductiva i productiva de la vida econòmica. Anteriorment, les llars havien estat un espai social en el que conviuen de manera relativament natural activitats orientades a l'intercanvi en el mercat i activitats per al sosteniment de la vida, com ara la cura de les criatures, la producció de menjar per a l'autoconsum o l'explotació de les terres comunals per part del camperolat.⁶ El sorgiment del sistema capitalista impossibilita en gran mesura la supervivència de les famílies camperoles al medi rural i les obliga a migrar a les ciutats per vendre's com a mà d'obra barata en la florent indústria. La dimensió producti-

6 FEDERICI, *Caliban i la bruixa. Dones, cos i acumulació primitiva*.

va del treball passa a realitzar-se majoritàriament dins els confins de les fàbriques i les llars, buidades de les seves funcions productives, es convertiran en les principals reproductores del nou proletariat. Això sí, de forma gratuïta i fora de l'economia capitalista. Ni els burgesos ni els economistes expressaran interès en el que passa entre aquelles parets i les llars i famílies deixaran de ser rellevants per a la ciència econòmica. La separació entre reproducció i producció constitueix el primer acte d'acumulació per desposseïó del sistema capitalista, en el sentit que parasita i acapara béns, activitats i processos no mercantils, com ara el treball gratuït de les dones o els recursos naturals, per garantir la seva pròpia viabilitat.⁷ Aquesta separació anirà acompanyada, al seu torn, de la jerarquització de l'àmbit productiu i l'àmbit reproductiu de l'economia, on el primer es veu subordinat al segon, així com d'una atribució de trets sexuals i de gènere a cadascun d'ells, on la producció és liderada pels homes i les dones són

7 EZQUERRA; DI MASSO TARDITTI; RIVERA FERRE, *Comunes reproductivos. Cercamientos y descercamientos contemporáneos en los cuidados y la agroecología*.

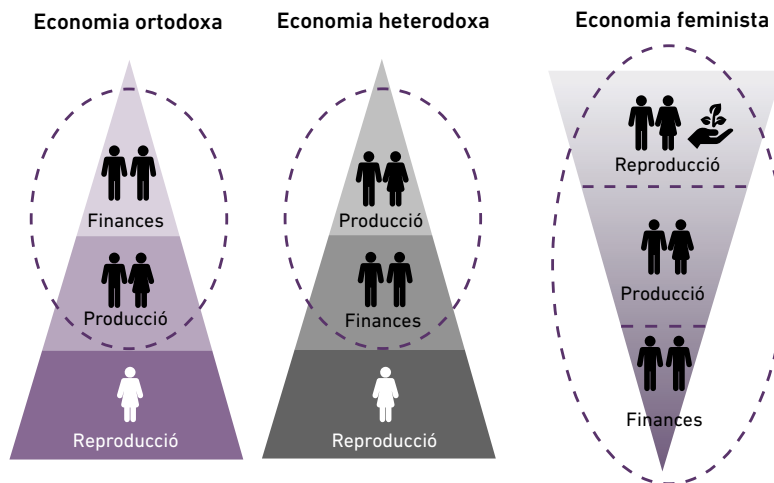
En els debats que es van donar a partir de la crisi de 2008, un dels temes centrals va ser el paper que les finances i la desregulació dels mercats financers havien tingut en el passat

recloses a la reproducció. Tot això va ser possibilitat, com bé explica Silvia Federici (1942) a *Caliban i la Bruixa*, per un macroprocés de revisió de la noció hegemònica de feminitat i de domesticació dels cossos i els sabers de les dones. Aquest macroprocés va ser encarnat, entre moltes altres atrocitats, en la persecució, tortura i execució de centenars de milers de dones a Europa i als territoris colonitzats en el que s'ha donat a conèixer de manera acrítica per la historiografia com a Caceria de Bruixes.⁸

L'economia feminista

L'economia feminista planteja una esmena a la totalitat a les mirades econòmiques prèvies, tant la de l'economia neoliberal o ortodoxa com la de l'economia de tall socialdemòcrata o fins i tot marxista, totes dues considerades heterodoxes. Amb la crisi econòmica que va esclatar a Catalunya i a l'Estat espanyol al 2008 es va posar de manifest l'hegemonia que el paradigma neoliberal i l'eco-

Figura 1
Sistemes econòmics

Font: Elaboració pròpia.

nomia financera havien desenvolupat des de la dècada de 1970. La caiguda de la taxa de rendibilitat del sector productiu des d'aquell moment va provocar un desplaçament important de l'activitat econòmica al món de les finances i, de manera paral·lela, una important desregulació del conjunt de l'economia a nivell internacional. Això va abonar el terreny per a l'especulació en el terreny financer i per a la creació de bombolles immobiliàries, financeres i d'altres tipus, bombolles que van desencadenar en

una crisi sense precedents que va deixar a milions de persones sense feina, sense habitatge i sense futur.

En els nombrosos debats econòmics que es van donar a partir de la crisi econòmica de 2008, un dels temes centrals va ser precisament el paper que les finances i la desregulació dels mercats financers havien tingut en el passat i quin rol havien de jugar en un futur, un procés en el que fins i tot Nicolas Sarkozy (1955) va arribar a anomenar la refundació del capi-

⁸ CHOLLET, Brujas. ¿Estigma o la fuerza invisible de las mujeres?

La construcció dels drets socials a l'Estat espanyol i a Catalunya patia ja de seriosos biaixos de gènere abans de l'esclat de la crisi de 2008

talisme sobre bases ètiques.⁹ Des de les esquerres, tant les reformistes com les de caràcter anticapitalista, es va denunciar amb fermesa el domini de l'economia financera i es va reivindicar la recuperació de la centralitat del sector productiu, tant en forma d'enfortiment de les seves activitats com de recuperació dels drets perduts de les classes treballadores durant dècades de desregulacions, privatitzacions i externalitzacions.

Es tractava, així mateix, d'amansir una economia de casino construïda sobre l'ànim de lucre desenfrenat i la generació fictícia de riquesa, i de recuperar l'economia tangible al servei de la producció de béns i serveis i la cobertura de les necessitats humanes. Això passava per una important intervenció estatal en la línia de regular amb major fermesa el sector financer, d'impulsar activitats econòmiques que portaven anys agonitzant per considerar-se poc competitives i de garantir els drets dels seus treballadors. Des de les esquerres, concretament, es van fer

9 MARTÍ FONT, «Sarkozy propone refundar sobre bases éticas el capitalismo».

moltes crítiques cap a les reformes laborals i les reformes de les pensions liderades pels governs estatals del PSOE i del Partit Popular, ja que suposaven un moviment en direcció reaccionària de les polítiques públiques de protecció social i resultaven un empobriment de les majories socials, particularment en els seus darrers trams vitals.

Curiosament, va ser en aquell context en què l'economia feminista va agafar embranzida tant a Catalunya com a l'Estat espanyol, i ha permeat des de llavors tant l'acadèmia, com els moviments socials i les polítiques públiques. En aquell moment, l'economia feminista va començar a impulsar un relat propi sobre la crisi econòmica i les suposades receptes que es duïen a terme per abordar-la. I és que, fins llavors, les crítiques a l'hegemonia del sector financer, al neoliberalisme i als retrocessos patits pels drets socials i laborals, majoritàriament eren incapaces d'enunciar paradigmes alternatius. No van problematitzar, per exemple, que la construcció dels drets socials a l'Estat espanyol i a Catalunya patia ja de seriosos biaixos de gènere abans de l'esclat de la crisi de 2008.

Concretament en el terreny de les pensions de jubilació, les dones cobren quanties més petites fruit de la seva dedicació a la cura de menors i grans durant la seva vida laboral. Les dades del Ministeri estatal d'Inclusió, Seguretat Social i Migracions de l'1 de gener de 2023 mostren que mentre l'import mensual mitjà de pensions rebudes per les dones a Catalunya és de 1.212,25 €, en el cas dels homes aquest import ascendeix a 1.608,82 €. Això es tradueix en importants desigualtats de gènere en l'etapa de la vellesa, desigualtats socials que sovint deriven en una feminització de la pobresa, i que són conseqüència directa, d'una banda, de l'assumpció desproporcionada per part de les dones de les responsabilitats de cures no remunerades durant la seva edat adulta —reduccions de jornades laborals, excedències...— i, d'altra banda, d'un sistema de protecció social basat en el paradigma del contributivisme, en què només es generen drets socials mitjançant la participació en l'economia monetària formal.¹⁰ Dit d'una

10 EZQUERRA, «El pecado original no fue acto de mujer. Del marxismo a la economía política feminista»; EZQUERRA; ALFAMA; CRUELLES, «Miradas de género al envejecimiento y a la vejez».

L'economia feminista reivindica una mirada econòmica que, en primer lloc, inclogui totes les dimensions de l'organització socioeconòmica

altra manera, el subjecte de drets ideat per les polítiques públiques de jubilació a l'Estat espanyol ha discriminat des del seu naixement les dones, i aquesta descarada discriminació no ha esdevingut mai una bandera enarborada per a les esquerres: ni abans ni després de la crisi.

L'economia feminista denuncia que l'exclusió de les tasques reproductives de la concepció d'economia i de les polítiques públiques socials reproduïx la invisibilització històrica d'aquestes tasques, així com la seva separació fictícia de les activitats considerades productives, i és comuna a l'economia ortodoxa i l'economia heterodoxa. Davant d'aquesta situació, l'economia feminista reivindica una mirada econòmica que, en primer lloc, inclogui totes les dimensions de l'organització socioeconòmica, incloent-hi les activitats reproductives no remunerades i els recursos naturals, i, en segon lloc, capgiri la prioritat de les polítiques públiques, no només per donar major visibilitat i suport a les activitats reproductives proveïdores de benestar realitzades fora dels circuits monetaris, sinó per aspirar a la consecució de nous

models on l'economia de les cures no només deixi d'estar exclosa de la mirada econòmica i de les polítiques públiques, sinó que passi a ser la principal prioritat i raó de ser de l'activitat econòmica en el seu conjunt. L'economia feminista rebutja l'*homo economicus* del liberalisme i, posteriorment, el neoliberalisme, i ens proposa redescobrir la vulnerabilitat intrínseca de la condició humana, vulnerabilitat que, lluny de ser vista com una feblesa o una desviació de la norma, ens defineix de manera distintiva com a éssers finits que només vivint en contínua i genuïna interdependència podrem sobreviure i tenir existències plenes. Existències plenes i dignes de ser viscudes. ■

■ Bibliografía

CHOLLET, Mona. *Brujas. ¿Estigma o la fuerza invisible de las mujeres?* Barcelona: Penguin Random House, 2019.

EZQUERRA, Sandra. «El pecado original no fue acto de mujer. Del marxismo a la economía política feminista». A *Revista de Economía Crítica*, núm. 22, pàg. 126-143, 2016.

EZQUERRA, Sandra; ALFAMA, Eva; CRUELLES, Marta. «Miradas de género al envejecimiento y a la vejez». A EZQUERRA, Sandra (et al.). *Edades en transición, envejecer en el siglo XXI: edades, condiciones de vida, participación e incorporación tecnológica en el cambio de época*. Barcelona: Ariel, 2016.

EZQUERRA, Sandra; DI MASSO TARDITTI, Marina; RIVERA FERRE, Marta G. *Comunes reproductivos. Cercamientos y descercamientos contemporáneos en los cuidados y la agroecología*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2022.

FEDERICI, Silvia. *Caliban i la bruixa. Dones, cos i acumulació primitiva*. Barcelona: Virus Editorial, 2018 [2004].

KEYNES, John Maynard. *Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero*. México: Fondo de cultura económica, 2018 [1936].

MARÇAL, Katrine. *¿Quién le hacía la cena a Adam Smith? Una historia de las mujeres y la economía*. Madrid: Debate, 2016.

MARTÍ FONT, José María. «Sarkozy propone refundar sobre bases éticas el capitalismo» [en línea]. A *El País*, de 26 de setembre de 2008. Disponible a: <www.elpais.com>.

MARX, Karl. *Salario, precio y ganancia*. Beijing: Ediciones en lenguas extranjeras, 1976 [1898].

POLANYI, Karl. *La gran transformación. Crítica del liberalismo económico*. Madrid: Quipu Editorial, 2007 [1944].

SMITH, Adam. *La riqueza de las naciones*. Barcelona: Edicions 62, 1991 [1776].

SUBIRATS, Joan; RENDUELES, César. *Los (bienes) comunes ¿Oportunidad o espejismo?* Barcelona: Icaria, 2016.